

8. Калінкін В. М. Поетика онімного простору. Роман Ліни Костенко «Берестечко»/ В. М. Калинин, Ю. В. Лінчицька // Филологические исследования. – Донецк, 2000. – Вып. 2. – С. 217–230.

Канна В.Ю., канд. філол. наук, доцент
Маріупольський державний університет, Маріуполь

КОНОТОНІМИ В СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті представлені зразки творчого використання образного потенціалу топонімів. Показана важливість вивчення поетичних творів для висновків про мовні процеси і мовні механізми формування конотонімів.

Ключові слова: образний потенціал, топоним, конотонім.

Kanna V.Y., Ph.D (Linguistics)
Mariupol state university, Mariupol

CONNOTONYMS IN THE STRUCTURE OF POETIC TEXT

The article studies poetic usage of the figurative potential of toponyms. It shows the importance of studying poetic works for the conclusions made about speech processes and language mechanisms of connotonym formation.

Key words: figurative potential, toponym, connotonym.

УДК 811.161.2'38

Селігей П. О., канд. філол. наук, старший наук. співробітник
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

СКАЗАТИ БАГАТО НЕБАГАТЬМА СЛОВАМИ... (СТИСЛІСТЬ ЯК НОРМА НАУКОВОГО СТИЛЮ)

У статті обґрунтовується стислість як фундаментальна комунікативна якість наукового мовлення. Лаконізм викладу відповідає як природі наукового пізнання, так і інтересам читача. Показано, як відомі письменники й учені досягали стислості своїх текстів.

Ключові слова: стислість, лаконізм, комунікативна якість, наукове мовлення, науковий стиль.

Між обсягом інформації та мовними засобами, які її виражають, немає однозначної відповідності. Той самий зміст можна викласти стисло й згорнуто, а можна – розлого й надлишково. Це явище інтуїтивно відчували навіть ті, хто не знав про асиметрію мовного знака: «Будь-яка ідея, будь-яка книжка... може бути висловлена в одному реченні або розгорнута на двадцять томів» (соціолог Ч. Р. Міллс) [26: 31], «Не варто писати цілу

© Селігей П. О., 2016

книжку, якщо можна обійтися й сторінкою, або розділ, якщо достатньо й одного слова» (фізик і афорист Г. К. Ліхтенберг) [10: 210].

Прагнучи потрапити кудись, ми зазвичай обираємо найкоротший шлях. Те саме й у письменництві: уміняє сказати багато небагатьма словами, «вмістити море в глек» – ознака літературної майстерності. Думка, яку задовго переповідають, надміру розтягують і «розжовують», губить ударну силу, її вплив на читача слабшає. Як у хорошого командира немає зайвих бійців, так і в хорошого автора немає зайвих слів. Лаконізм не тільки підвищує дієвість наукового тексту, а й слугує критерієм його стильової правильності. Усі мовні засоби, які ущільнюють виклад і звільняють автора або читача від зайвих зусиль, варто вважати нормативними [27: 1668].

Установлено, що в ході історичного розвою мови лексичні й граматичні засоби поступово згущують свій зміст. Тенденцію до ощадливості відзначав видатний історик німецької мови Г. Пауль: «Для всіх випадків виробляються засоби вираження, які містять стільки, скільки потрібно для розуміння... За певних умов за допомогою одного слова можна досить виразно передати думку, для вираження якої за інших умов знадобилися б довгі речення» [13: 372]. У кожному наступному столітті те саме повідомлення можна передавати дедалі меншою кількістю мовних засобів. Але зі зменшенням числа слів, необхідних для вираження того самого змісту, водночас діє й інша тенденція: ці слова видовжуються, тобто набувають складнішої морфемної будови, обростають суфіксами та префіксами [28: 50]. Про наскрізну історичну тенденцію до лаконізму влучно сказала Н. Б. Мечковська: «Еразм (Роттердамський), при всій пошані гуманістів до римських класиків, уважав, що Цицерон занадто багатослівний. Сучасному читачеві багатослівним, повільним здається не тільки Еразм, а й автори минулого (XIX. – П. С.) століття» [11: 166].

Нині, на початку ХХІ ст., мовлення чимдалі більше спресовує інформацію. На місце велемовно-розтягнуеному викладу приходять енергійно-діловитий лаконізм. Ми стали більш освіченими й здогадливими, схоплюємо ідеї з півслова, довгі мудрації й докладні роз'яснювання нам ні до чого. У моді – змістовні тексти без словесних надлишків. Новітні електронні носії інформації дедалі щільніше пакують повідомлення за допомогою гранично економних мовних засобів. Передавання того самого змісту вимагає все менше місця й ми витрачаємо на сприйняття все менше часу.

Стислість – візитна картка наукового стилю. В добре опрацьованих текстах ми не знайдемо ні краплини «води», яка розріджувала б їхню інформативну насиченість. Тут панують чуття міри, стриманість, мовна економія. Слововжиток строго дозований. Виклад найбільш узагальнений. Стислішими за наукові бувають хіба що рекламні тексти (де через обмаль місця повинне «працювати» буквально кожне слово).

Далеко не все, що спливає на думку, варто виплескувати на папір, адже багатослів'я дуже часто вироджується в марнослів'я. Не варто допускати у виклад нічого такого, що стримує його динаміку, послаблює інтелектуальну напругу. Авторі-початківці, потрапивши в полон зібраного матеріалу, схильні пересичувати рукопис надміром фактів, прикладів, подробиць, пояснень, іншим дріб'язком. Але висловлені неслухно відомості, навіть якщо вони й правильні, роблять виклад розпливчастим. Суть того, що хотів сказати автор, потопає в океані зайвини. Зникає «збитість», що властива точно й ощадливо зладнованим текстам.

Якщо додаткові відомості займають більше місця, ніж це зумовлено комунікативною доцільністю, спотворюється композиція. Багатотем'я, прагнення розповісти про все і взагалі порушують однопредметність викладу, позбавляють його монолітності, логічної чіткості. Другорядне, питома вага якого перебільшена, витрує зі свідомості читача більш істотне, заважає бачити головне. У тексті не відчувається система. Кожне зайве слово розсіює увагу. Кожна зайва фраза погіршує розуміння. Кожен зайвий абзац поменшує кількість читачів.

Зовсім інше враження справляє текст лаконічний. Він довше тримає увагу й сильніше впливає на читача. Читач добре затямить і запам'ятає зміст, якщо його (читача) скеровувати на головне, а не на подробиці. Стислість заохочує відстежувати логіку викладу, звільняє від сторонніх асоціацій, допомагає швидше віднайти ключові місця.

Глибокі наукові роздуми, здавалося б, потребують розлогих, деталізованих описів, тоді як інтереси виразності змушують стискати написане. Постає питання: чи може наукова праця бути водночас і глибокою, і лаконічною? «Докладність, – писав С. І. Регієр, – потрібна лише для праць із незвичними, оригінальними думками чи фактами; у більшості ж праць повторюється тією чи іншою мірою вже відоме, уточнюючись лише в деталях» [14: 136]. Схоже спостереження у французького фізика й культуролога А. А. Моля: «Друківаним творам притаманна велика повторюваність і надлишковість. Будь-яка книжка лише частково містить нові знання й форми» [12: 55]. Текст не багато втратить, якщо його звільнити від загальновідомих тез, самоочевидних істин, безпредметних мудрувань. Обсяг скоротиться – змістовність зросте. Твір, де немає зайвини, де другорядне саме й розташоване «в другому ряді», стає також естетично привабливим. Адже стислість прикрашає і мовлення, і пізнання. Естетичне в науці – це «ощадливий у способах вираження багатий зміст» [6: 315]. Тож порада «чим важливіше речення, тим коротшим воно має бути» [18: 230], хоч і парадоксальна, але цілком слушна.

Дехто намагається писати розлого, щоб підвищити доказовість своїх роздумів, щоб не виникало сумнівів у їхній логічній бездоганності й безпомилковості. Таким авторам здається, що розтягненість робить виклад «фундаментальним». Як наслідок, у текст потрапляє більше відомостей, пояснень і доводів, ніж це об'єктивно потрібно. Та завелика кількість доводів засвідчує тільки одне – що вони слабкі й ненадійні. Хто багато доводить, той нічого не доводить. Важлива не кількість, а якість: кілька аргументів, але сильних.

Генії науки мислили й писали лапідарно – і тоді, коли описували нові ідеї, і тоді, коли їх обгрунтовували. Шляхетне враження справляє на читачів скупість думки й мови творців фізики – Ньютона, Айнштейна, Нільса Бора [19: 142]. Академік Л. А. Булаховський захоплювався тим, як діловито-стисло на небагатьох сторінках уміщали і цінний фактаж, і висновки мовознавці П. Ф. Фортунатов, О. І. Соболевський, І. О. Бодуен де Куртене [1: 12]. Цінність наукового твору не киче залежить від обсягу: «Кваліфіковані вчені добре знають, що справжні відкриття, іноді на основі великого розробленого дослідником матеріалу, викладалися всього на десятках сторінок» [1: 12].

І це справді так. Славнозвісна книжка Н. Макіавеллі «Володар» («Державець»; 1513), яка започаткувала науку політологію, налічує лише 90 сторінок. Ф. де Соссюр став «батьком» сучасного мовознавства завдяки одній-єдиній праці – посмертно виданому курсу лекцій [15]. До найцитованіших нині лінгвістів належить і Б. Лі Ворф, а вся

його спадщина – 18 статей [30]. Л. Вітгенштайн став впливовим мислителем, лишивши по собі тільки два порівняно невеликі трактати [2]. Свою геніальну теорію відносності А. Айнштайн описав на 50 сторінках [24: 452–504]. Провінційний хірург М. С. Коротков здобув світову славу, відкривши метод вимірювання артеріального тиску (за цим методом працюють теперішні тонометри); про свою знахідку лікар розповів у замітці обсягом меншим за журнальну сторінку. Отже, навіть невеликі публікації здатні викликати великі перевороты в науці, якщо їхні автори наділені гострим розумом і лаконічним пером.

Щоб досягти стислості, треба викреслювати. Процес цей болісний, але неунікний, про що свідчить досвід літературних класиків різних епох і народів: «Починаючи твір удвадцятьє, вписую чотири слова й викреслюю три» (Н. Буало) [25: 186]; «Найбільше вміння письменника – це вміння викреслювати. Хто вміє і спроможний *своє* викреслювати, той далеко піде» (Ф. М. Достоевський) [5: 253]; «Пишіть роман цілий рік, потім півроку скорочуйте його, а потім друкуйте» [22: 25] (А. П. Чехов); «Мистецтво писати – це мистецтво викреслювати погано написане» (він же) [21: 98]. В одному з листів В. Г. Короленко ділився таємницями ремесла: «Я, коли оглядаю свою закінчену роботу, завжди думаю: “А що тут без особливих утрат можна викинути”. І ніколи ще не розкаювався й не шкодував про скорочення» [8: 75].

Пошуки більш простих і лаконічних форм властиві й науковому мовленню. Тут теж добре писати означає вміти викреслювати зайве й вчасно ставити крапку. У статті «Бесіди про методологію наукової роботи» академік О. М. Трубочов ділився досвідом: «Терпляче читаючи та перечитуючи, “що я там таке написав”, ми завжди знайдемо в самих себе, з чим посперечатися, що виправити, а що й просто викреслити» [17: 596]. Посібник із наукового мовлення дає рецепт: «Усе, що вам треба, так це викладати в реченні ваші думки, а потім, ставши своїм найкращим критиком, виявити, як багато слів може бути опущено... Якщо ви будете керуватися цією формулою, обов’язково порадуете своїх читачів, редакторів і видавців» [29: 202–203]. Зрештою, ошадливість корисна не тільки в науковому мовленні, а й у науці загалом: «Для нашої роботи потрібні дві умови: невтомна витримка й готовість викинути за облавок те, на що ти змарнував хтозна-скільки часу й праці» (А. Айнштайн) [цит. за: 20: 220]. Лаконічний текст пишуть так, як добувають золото, – через просіювання. Письменництво можна порівняти й зі столярством: викреслені слова – це стружка, що лишається при верстаті після роботи.

Автор, що скорочує власноруч написане, – сам собі редактор. Складність полягає втім, що написання та редагування – різноскеровані процеси: автор прагне розгорнути задум, а редактор, навпаки, шукає, де що можна згорнути (уміння стискати – і кожну окрему фразу, і текст загалом – сидить у нього «в крові»). Хіба легко одній людині вжитися в ці дві взаємовиключні ролі? І все ж, якщо усічення чогось не надто важливого не знизить наукової цінності рукопису, редактор має взяти гору над автором. Адже в кінцевому підсумку виграє читач, якому, власне, й призначено текст.

Що сприяє лаконізму? По-перше, обсяг публікації. Щоб певніше викреслювати зайве, корисно пам’ятати, що він не безмежний. Хоч-не-хоч мусиш відмовлятися від менш важливого, шукати, як викласти компактніше. Батько кібернетики Н. Вінер у 23 роки підробляв у «Американській енциклопедії»: готував другорядні статті, на які редакція не могла знайти авторів. Готуючи чергову статтю, він мав переглянути дотичну літературу й описати суть прочитаного якнайстисліше. Це було щось середнє між реферуванням і

компіляцією. Пізніше вчений згадував: «Попри всі вади й від'ємні сторони літературної поденщини вона була чудовим курсом навчання. Про предмети, з якими був мало обізнаний, я навчився писати швидко, точно, з найменшими зусиллями» [3: 220]. Малий розмір енциклопедичних статей привчив майбутнього математика уникати багатослів'я.

По-друге, це повнота розуміння. Добре знаючи тему, неважко відсіяти неістотне, знайти місткіші засоби вислову. «Що краща праця, то коротше її можна доповісти», – твердив П. Л. Капиця [16: 128]. Біолог і генетик М. В. Тимофеев-Ресовський у своїх пошуках керувався сентенцією, яку чув од Н. Бора: «Якщо людина не розуміє проблеми, вона пише безліч формул, а коли зрозуміє, в чому річ, їх залишить в кращому разі дві». Закінчивши черговий дослід, М. В. Тимофеев-Ресовський оприлюднював підсумок – велику статтю чи навіть книжку. А потім, коли проблема остаточно прояснювалася, публікував на ту саму тему коротку статтю, яка й ставала класичною [4: 99–100]. У відгуку на посібник Т. Г. Винокур «Давньоруська мова» (1961) Корній Чуковський писав: «... Відчувається, що десь за лаштунками Ви провели велику роботу й могли б кожен розділ зробити в десять разів довшим. Саме пропорційність усіх частин імпонує мені найбільше: потрібні чималі запаси поступово нагромаджених знань, щоб так уміло дати раду своєму матеріалу – сказати головне й не сказати нічого зайвого» [23: 37].

Літературна майстерність – третій чинник, що сприяє лаконізму. Чим вона вища, тим стисліше пишеться. Декому з відомих мовознавців пощастило пройти школу журналістики. О. Есперсен замолоду сім років відпрацював репортером (стенографував засідання данського парламенту). Як виявилось згодом, це не був змарнований час: стенографія привчила його відкидати несуттєве, вловлювати істотне й саме це записувати [9: 10]. Пізніше лінгвіст розробив теорію мовного прогресу, наріжним каменем якої стала теза про те, що мова розвивається шляхом спрощення умов комунікації.

Ю. В. Шевельова запросили дописувати в газету в 33 роки. Хоч він і викладав в Інституті журналістики, відповідного досвіду не мав, і перші публікації новачка хибували на всілякі незграбності. Проте активні публіцистичні виступи з часом виструнчили мову, відшліфували стиль, заохотили вільніше давати оцінки. З'явилося вміння знаходити влучні, вишукані заголовки [7: 13]. Не дивно, що пізніші наукові тексти Ю. В. Шевельова є взірцями стилю, зокрема з погляду стислості. Лаконізм у них утворює напружену інтелектуальну динаміку й зовсім не шкодить ясності: ми розуміємо і те, що він сказав, і те, що мав на увазі, але не сказав, щоб не бути багатослівним. Шевельовські тексти – наслідок копіткого саморедагування, скрупульозної роботи зі словом. У них немає місць, де те, що можна сказати одним реченням, розтягнуто на цілий абзац, а те, що можна описати на одній сторінці, – аж на розділ.

Не випадково праці обох мовознавців знаходять читача й у наші дні (хоч більшість наукових публікацій застарівають уже за одне-два десятиліття після виходу). Донині перевидається різними мовами «Філософія граматики» О. Есперсена, його підручник англійської мови витримав 19 видань. Перевидано й майже всю творчу спадщину Ю. В. Шевельова.

З усього сказаного можемо зробити висновок, що стислість належить до фундаментальних комунікативних якостей наукового мовлення. А тому є підстави звертати на неї особливу увагу – як при написанні, так і при редагуванні власних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булаховський Л. А. Через п'ять років // Мовознавство. – 1955. – Т. 13. – С. 12.
2. Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження / Пер. з нім. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
3. Винер Н. Бывший вундеркинд. Детство и юность / Пер. с англ. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – С. 220.
4. Гранин Д. А. Собрание сочинений: В 5 т. – Т. 5. – М.: Вагриус, 2007. – С. 99–100.
5. Достоевский Ф. М. Собрание сочинений: В 15 т. – Т. 15. – СПб.: Наука, 1996. – С. 253.
6. Жариков Е. С., Золотов А. Б. Как приблизить час открытий: Введение в психологию научного труда. – Кишинёв: Штиинца, 1990. – С. 315.
7. Каруник К. Українство альтернативою радянству (творчий доробок Юрія Шевельова 1941–1943 рр.) // Шевельов Ю. Дорогою відрадянщення: Публіцистичні та наукові тексти 1941–1943 рр. (харківський період). – Х.: ХІФТ, 2014. – С. 13.
8. Короленко В. Г. Избранные письма: В 3 т. – Т. 3. – М.: Гослитиздат, 1936. – С. 75.
9. Кубрякова Е. С. Отто Есперсен // Отто Есперсен: Биобиблиографический указатель. – М.: ВГБИЯ, 1963. – С. 10.
10. Лихтенберг Г. К. Афоризмы. – М.: Ладомир; Наука, 1994. – С. 210.
11. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект пресс, 1996. – С. 166.
12. Моль А. Социодинамика культуры / Пер. с фр. – 3-е изд. – М.: ЛКИ, 2008. – С. 55.
13. Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1960. – С. 372.
14. Регирер Е. И. Развитие способностей исследователя. – М.: Наука, 1969. – С. 136.
15. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
16. Только очень глупые люди не понимают шуток: Афоризмы академика П. Л. Капицы // Природа. – 1975. – № 1. – С. 128.
17. Трубачёв О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура: В 4 т. – Т. 2. – М.: Языки слав. культур, 2005. – С. 596.
18. Феллер М. Д. Пособие по редактированию отраслевой литературы [Рец. на кн.: Nadolski D., Mil'čín A. E. Lektorieren und Redigieren von Fachliteratur. – Leipzig: Fachbuchverlag, 1979. – 206 s.] // Редактор и книга: Сб. статей. – 1982. – Вып. 9. – С. 230.
19. Хинчин А. Я. Педагогические статьи. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – С. 142.
20. Зелинг К. Альберт Эйнштейн / Пер. с нем. – 2-е изд. – М.: Атомиздат, 1966. – С. 220.
21. Чехов А. П. в воспоминаниях современников. – М.: Худ. л-ра, 1986. – С. 98.
22. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. – Письма: В 12 т. – Т. 6. – М.: Наука, 1978. – С. 25.
23. Чуковский К. Переписка с московскими лингвистами // Русская речь. – 1991. – № 6. – С. 37.
24. Эйнштейн А. Собрание научных трудов: В 4 т. – Т. 1. – М.: Наука, 1965. – С. 452–504.
25. Boileau-Despréaux N. Oeuvres complètes de Boileau. – Paris: Auguste Desrez, 1838. – P. 186.
26. Mills Ch. W. The Sociological Imagination. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 31.

27. Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN / Pod red. A. Markowskiego. – Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 1999. – S. 1668.
28. Rachwałowa M. Słownictwo tekstów naukowych. – Wrocław [etc.]: Wyd-wo PAN, 1986. – S. 50.
29. Scientific Writing: Easy When You Know How / J. Peat, E. Elliott, L. Baur, V. Keena. – London: BMJ Books, 2002. – P. 202–203.
30. Whorf B. Lee. Language, Thought, and Reality: Selected Writings. – Massachusetts: MIT Press, 1956. – 278 s.

Селигей Ф. А., канд. филол. наук, старший науч. сотрудник
Института языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины, Киев

СКАЗАТЬ МНОГО НЕМНОГИМИ СЛОВАМИ... (КРАТКОСТЬ КАК НОРМА НАУЧНОГО СТИЛЯ)

В статье обосновывается краткость как фундаментальное коммуникативное качество научной речи. Лаконизм изложения соответствует как природе научного познания, так и интересам читателя. Показано, как известные писатели и ученые достигали краткости своих текстов.

Ключевые слова: краткость, лаконизм, коммуникативное качество, научная речь, научный стиль.

Selihey P.O., Ph. D (Linguistics)
The O.O. Potebnya Institute of Linguistics of the NASU, Kyiv

TO SAY A LOT IN FEW WORDS... (BREVITY AS THE NORM OF ACADEMIC STYLE)

In the paper brevity as the fundamental communicative quality of academic discourse is grounded. Conciseness of a statement corresponds to both the nature of scientific knowledge and the readers' interests. It is shown how well-known writers and scientists have achieved brevity of their texts.

Keywords: brevity, conciseness, communicative quality, scientific speech, scientific style.